

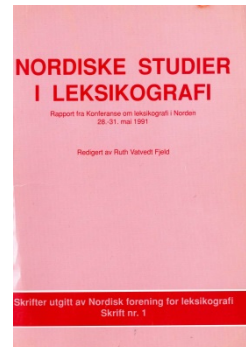
NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel: "Vulgært" i tospråklige ordbøger

Forfatter: Valerij Berkov

Kilde: Nordiske Studier i Leksikografi 1, 1992, s. 432-435
Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden, 28.-31. mai 1991

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive>

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

"Vulgært" i tospråklige ordbøker

Termen vulgarisme betegner i grunnen tre ulike kategorier av leksemer: 1) Ord som etter sin form grovt avviker fra normen; 2) Ord som betegner "grove" begreper; 3) Ord som inneholder sterkt negative konnotasjoner. Tospråklige ordbøker bør ta med vulgarismer og forsyne dem med nøyaktige ekvivalenter med tilsvarende markører.

Begrepet uanstendighet er fremmed for en språkforsker, og alle ord er like anstendige for ham.

Ivan Baudouin de Courtenay
(russisk lingvist, 1845 - 1929)

Markøren vulg. (vulgært), som brukes nokså ofte i ordbøker, betegner ulike karakteristika av et leksem. I foreliggende artikkel skal det gjøres et forsøk på å presisere dens innhold.

Begrepet vulgært i språket er umiddelbart knyttet til begrepet norm idet det vulgære defineres som det som ligger utenfor normen. Kriteriene for hva som er språknorm, varierer fra bok til bok, fra artikkel til artikkel, men stort sett nevnes følgende:

- 1) i hvilken grad fenomenet er utbredt;
- 2) om det er representert hos de mest autoritative forfattere
- 3) hvorvidt det svarer til vedkommende språks lovmessigheter.

Det understrekes i regelen at det ikke er nødvendig at alle disse tre kriteriene kan anvendes på et fenomen samtidig.

La oss i all korthet ta for oss disse kriteriene.

Et fenomenens utbredelse som sådant regnes ikke for å være noe pålitelig kriterium. Det er ikke sjelden språkfolk skriver omtrent sånn: riktignok er fenomenet utbredt, men bør fordømmes. (Det minner meg om et sitat fra den russiske forfatter Aleksander Kuprins novelle "Duellen": hele kompaniet går i utakt, bare løytnant Romasjov går i takt.) I grunnen dreier det seg om følgende: Siden ethvert språk forandrer seg, tenderer det hele tiden til å avvike fra den anerkjente norm (hvis den eksisterer), ellers opphører det å utvikle seg. Det store spørsmålet er hvilke novasjoner som er "riktige (gode, akseptable osv.)" og hvilke som er "gale (dårlige, uakseptable osv.)", det gjelder så å si å skille fårene fra bukkene. Med andre ord gjelder det å kunne forutsi hvilke former som har fremtiden for seg, og hvilke som ikke har det. Og det er språkfolk som regel ikke i stand til. Konstruksjonen *høres ut* (etter *se ut*) ble til å begynne med oppfattet som gal, senere som familiær (se *Norsk riksmålsordbok* (NRO) 1937), nå er den nøytral. På den annen side ligger vel konstruksjonen *føles ut* utenfor rammen av normen, men det er ikke godt å si om den ikke blir akseptert med tiden. I begynnelsen av vårt århundre ble uttalen /šl-/ i begynnelsen av et ord ansett for å være

vulgær, men nå er den kurant på Østlandet. Derimot er uttalen /'rušlan/ for Russland ikke standard østnorsk - foreløpig?

Man kan naturligvis alltid prøve å finne forklaringer på slike fenomener, f.eks. si at uttalen /rušlan/ er gal fordi /s/ og /l/ hører til forskjellige røtter, men forklaringen holder ikke stikk siden sandhi er typisk for norsk, jf. uttalen av navnet Bjørnson. Vi må simpelthen fastslå at slag og Bislett med /šl/ er ok, men Russland uttales i standard østnorsk med /sl/. Et eksempel til: Sekvensen /ŋš/ i norsk er nok sjelden, men den forekommer, jf. /br̥ŋšə/, /raŋ̥še:ra/, men uttalen /aŋšə/ av suffikset -anse eller /br̥ŋšə/ bronse regnes som vulgær.

Enda vanskeligere er det å finne noen objektive kriterier for hva som er riktig og hva som er galt når det gjelder det leksikalske nivå. Har en enhet vunnet hevd i språket, så er den riktig om den i og for seg er aldri så tvilsom. Uttrykket *i langsom kino* er gjengs, skjønt det ikke er logisk.

Det andre kriteriet, de autoritative forfatteres språkbruk, er heller ikke helt pålitelig. Bare det at slike forfattere som oftest hører fortiden til, gjør det mulig å forkaste deres språkbruk som foreldet. En liten liste over galt kjønn hos store forfattere er ganske lærerik: *en skred* (Bjørnson), *en hvelv* (Ibsen), *et tross* (Jonas Lie), *et lås* (Egge), *en smil* (Ansteins-son) osv. Det er velkjent at Ibsen stundom brukte *hang* der det skulle vært *hengte* og *brant* istedenfor *brente*. I grunnen kommer det an på om et eller annet eksempel fra en klassiker stemmer med det en moderne språknormerer anser for å være korrekt. Først da får eksemplet beviskraft (se, både Hamsun og Undset brukte denne formen). I motsatt fall kan man alltid si: Nei, siden Hamsun og Undsets tid har språket forandret seg betraktelig, og det som var riktig på deres tid, er nå foreldet.

Dette kan illustreres ved ordet *regn*. Ibsen og mange andre brukte ordet i direkte forstand som felleskjønn. I 1921 skrev Aug. Western: alltid en regn av granater (Western 1921). NRO noterer angående felleskjønnsformen: alm. i bet. 2 (noget som strømmer ned, daler, faller ned i stor mengde). Både *Riksmålsordboken* (Guttu 1977) og *Bokmålsordboka* (Landrø 1986) registrerer ordet som bare intetkjønn.

Det tredje kriteriet er enda vagere, særlig når det gjelder det leksikalske nivå. Hvordan kan man bevise at uttrykket *i langsom kino* svarer til eller tvertimot strider mot det norske språks lovmessigheter?

Konklusjonen av ovenstående resonnement er ganske banal. Normen for et språk er det som språknormerere anser for å være riktig, det som stemmer overens med deres språkfølelse. Alle de nevnte kriterier tas i bruk bare når de egner seg til å bekrefte normererens dom, ellers forkastes de. Og det er vel ikke noe galt i det, men litt subjektivitet er uunngåelig.

Etter denne innledning kan vi nå gå over til å drøfte begrepet vulgært i et språk. Hva vil det egentlig si?

NRO bruker markøren *vulg.* ikke så sjelden, men den defineres ikke i Innledningen. Selve ordet *vulgær* defineres i ordboken på følgende måte: *mest foreld.* (om sprog, sprogform) som brukes av de brede lag; folkelig.

Men dermed er problemet langt fra løst. NRO skjelner åpenbart mellom *vulgært* og *folkelig* (til tross for definisjonen som er anført ovenfor), samme ord forsynes ofte med disse to markørene samtidig, jf. *dritt ... 1) vulg., folk. ... 2) vulg., folk. ...// vulg., folk. (ell. fam.) ... 3) vulg., folk. ell. fam. ...* Denne rekkefølgen er ikke stående, jfr. *dere ... 2) folk., vulg. til én* (som en ikke er dus med, svarende til De og skrevet med stor forbokstav) ... . Markøren folk. kombineres i NRO også med andre markører, jfr. *å* pron. og *å* adv. som har følgende karakteristikker: dial., folk., bym.

Foruten disse to så å si materielle markører - vulg. og folk. - har vi en "usynlig" markør som brukes av leksikografer i mange land og som aldri omtales i eksplisitt form. Jeg mener utelattelse av et ord, det at det i det hele tatt ikke tas med i en ordbok. Dette gjelder i første rekke obskøne ord. Der slike ord tas med, forsynes de med markøren tabu e.l.

Ser vi nærmere på ordene som er forsynt med markørene vulg. eller folk. (eller i det hele tatt mangler i ordbøkene), så viser det seg at de stort sett danner tre klasser.

Den første klassen dannes av ord og ordformer som anses for å være folkelige eller vulgære etter sin form, mens deres innhold, deres betydning er nøytral.

Enhetens folkelige eller vulgære form kan være fonetisk eller grammatisk.

Enhetens folkelige eller vulgære fonetiske form kan være av segmental og/eller suprasegmental karakter.

Avvik fra normen når det gjelder de folkelige eller vulgære enheters segmentale sammensetning kan være regelmessige og uregelmessige. Regelmessige avvik skyldes den folkelige talens eller vulgærtalens lydige system, og behøver ikke (og kan ikke) registreres i ordbøker. Et eksempel på et slikt avvik kan være den østnorske måten å uttale sluttsekvensen *-el* på, dvs. med tykk l (nøkkel, Bibel), eller uttalen av suffikset *-anse* som /-aŋsə/. Ved uregelmessige avvik menes her et ords eller en ordforms segmentale sammensetning som det ikke kan stilles opp en generell regel for, f.eks. *å* 'hva', *å* 'hvor', *åfferlåffer* 'hvorfor', *åsså/også* 'å (infinitivsmerke)', /læ'rin:ə/ 'lærerinne' o.l.

Vulgære eller folkelige suprasegmentale former er stort sett regelmessige (systematiske). Den viktigste typen i norsk er trykk på første stavelse og tonem 2 i ord som *stasjon*, *bibl(i)otek*, *kultur*, *sørtere* o.l. Uregelmessige (usystematiske) avvik i trykk/tonem er vel sjeldne, jf. *vindue*.

Folkelige eller vulgære fonetiske avvik kombineres ikke så sjelden med grammatiske. De kan nok kalles for morfofonemiske vulgarismer. Dette kan illustreres ved rekken *vinni*, *finni*, *drekki* o.l., typen *stæle* - *stælte*.

Rent grammatiske vulgarismer (f.eks. syntaktiske) skal det ikke gås inn på her siden det er ord og ordformer som interesserer oss som leksikografer. Vi tar for oss de former (ord og deres varianter) som anses for å være folkelige eller vulgære. Særlig mange slike enheter er karakteristiske for pronomener: *Dere*, *vårs*, *våres*, *henner*, *vems*, 'a 'henne', *oss* 'vi'. Mindre folkelig, snarere familiær, er formen *dem* 'de', som i NRO betegnes som dial. ell. folk.

Den annen klasse omfatter betegnelser for "grove" begreper, dvs. ord som betegner det som i samfunnet anses for å være uanstendig, uestetisk osv. Det er tabubelagte ord, "primære" benevnelser på nevnte begreper. (Det at disse direkte benevnelser er primære, fremgår av at evfemismer som brukes istedenfor dem, er litterære - enten hjemlige eller latinske - ord.)

Det er klart at det eksisterer en tabuskala, at noen ord er mer tabubelagt enn andre. Det er også klart at bruken av tabuord er sosialt betinget og at den forandres med tiden.

Denne gruppen vulgarismer kan kalles for leksikalske.

Den tredje klasse utgjøres av ord med ulike sterkt negative vurderingskonnotasjoner. Formen av slike ord er ikke nødvendigvis folkelig eller vulgær, begrepene de betegner, kan være nøytrale, det er bare den sterkt negative konnotasjonen, grovheten, som gir slike ord folkelig eller vulgær karakter fordi de bare brukes på nevnte stilplan. I grunnen betegner ordene *ansikt* og *tryne* samme begrep, forskjellen er bare den at det siste ordet er sterkt nedsettende, foraktelig osv. Med andre ord består denne klassen av grove betegnelser for (mer eller mindre) nøytrale begreper.

De kan kalles for emotive vulgarismer.

Skillene mellom disse klassene er selvfølgelig flytende, det finnes gråsoner. F.eks. kan begrepet være nokså uestetisk, men ikke direkte tabubelagt, og én av betegnelse kan være nøytral uten å være en evfemisme, mens en annen kan være en vulgarisme (jfr. *neseslim - snørr*). Videre finnes det en gruppe ord som er leksikalske vulgarismer i direkte betydning (*dritt*) og emotive vulgarismer i overført betydning (*han er en stor dritt*). Særlig i kollokasjoner kan det kombineres trekk av alle disse klasser (*kjøss meg i rævva*).

Som det fremgår av det som er sagt ovenfor, kan disse klassene inndeles videre i underklasser. La oss for enkelthetens skyld inndeles hver slik klasse i to underklasser (skjønt enhetene i disse klassene danner kontinuerlige skalaer som det er vanskelig å kvantifisere). Da får nøytrale betegnelser indeksen 1, "svake" vulgarismer indeksen 2 og "sterke" - 3. På denne måten får vi 26 mulige kombinasjoner (kombinasjonen 1-1-1 er ingen vulgarisme, f.eks. *gran* som er korrekt etter formen, ikke betegner noe grovt begrep og ikke har noen negative konnotasjoner). Noen eksempler: 2-1-1 *dem* (istedenfor de), 3-1-1 /*konferanjsø*/ 1-2-2 *snørr*, 1-1-3 *tryne* (om menneskeansikt), 1-2-3 *dritt* (om menneske) osv. Evfemismer kan fremstilles som 1-3-1 eller 1-2-1. Noen kombinasjoner er nok mulige bare teoretisk.

Det kan altså utarbeides tre sett markører for tre selvstendige skalaer: 1) Riktighets-skala (ordets forhold til normen); 2) Tabuskala (begrepets grovhetsgrad); 3) Vurderingsskala (ordets grovhetsgrad). Dette gir et tredimensjonalt koordinatsystem for et ord. Det gjenstår ennå å utarbeide et metaspråk for disse skalaer.

Og til slutt noen generelle bemerkninger angående den leksikografiske siden av problemet.

Bør en tospråklig ordbok være normgivende (normativ), dvs. bare inneholde det som ligger innenfor rammen av normen? Mange leksikografer (og min) faste overbevisning er at den ikke bør være det. En tospråklig ordbok bør gjenspeile objektivt det som virkelig brukes i et språk, uansett om det svarer til normens krav eller ei. Den bør hjelpe leseren (brukeren) til å forstå alle slags tekster, og det er ikke leksikografers oppgave å bestemme hva brukeren behøver å vite og hva han ikke behøver. Som eksempel på riktig løsning på problemet kan det nevnes Cappelens store Engelsk-norsk ordbok.

Naturligvis bør sånne enheter forsynes med markører som skal gi brukeren en adekvat karakteristikk av ordet. Og her er det mange vanskeligheter. Det er ikke tilfeldig at noen former i NRO er forsynt med flere markører samtidig, f.eks. *vårs folk.*, *fam*.

Og så kommer vi til det siste problemet i forbindelse med vulgært - problemet ekvivalenter. Den generelle regelen for tospråklige ordbøker - at det overalt der det er mulig, bør gis ekvivalenter og ikke forklaringer, er aktuell også her. Brukeren bør få ekvivalenter av to grunner. For det første meddeler en riktig valgt ekvivalent all den informasjon om ordet som trenges, altså dets betydning, stilistiske valør m.m. For det annet bruker en oversetter eller en tolk som oftest nettopp ekvivalenter og ikke stilistiske synonymmer eller omskrivninger.

Litteratur

- Cappelens store engelsk-norsk ordbok*. 1988. Oslo.
 Guttu, Tor. 1977. *Riksmålsordboka*. Oslo
 Landrø e al. 1986. *Bokmålsordboka*. Oslo.
Norsk riksmålsordbok I-III. 1937. Oslo.
 Western, A. 1921. *Norsk riksmålsgrammatikk*. Oslo.